

LECTIO PRAECURSORIA

Veikka Kilpeläinen

Kaupunki yhteisenä tilana. Kaupunkitilan käyttö kustavilaisen ajan ja autonomian ajan alun Helsingissä (1770–1820)

Kaupungit ovat jatkuvassa muutoksessa, kun uutta rakennetaan, vanhaa puretaan ja väki vaihtuu. Rakennettu ympäristö on aina jostain paikasta keskeneräinen tai korjauksen tarpeessa. Keskusta-alueet siirtyvät tai niitä siirretään, kaupunginosien maine muuttuu ja alueet saavat uusia käyttötarkoituksia. Kaupunkien monet merkitykset muuttuvat ajassa siinä, missä kaupunkitilan käyttäjät ja heidän toimintansa. Kaupungeissa on silti paljon tuttua ja pysyvää. Ellei näin olisi, olisimme jatkuvasti eksesyksissä. Kaupunkitilassa kulkeminen, näyttäytyminen ja oleminen ylipäätään perustuvat tuttuun, totuttuun ja yhteisesti jaettuun tilalliseen tietoon. Toisinaan sitä myös kyseenalaistetaan, ja tilan ja sovinnaisuuden rajoja koetellaan.

101

Väitöskirjassani olen tutkinut kaupunkitilan käyttöä varhaismodernin ajan Helsingissä. Tutkimusjakso kattaa viidenkymmenen vuoden ajanjakson aina vuodesta 1770 vuoteen 1820 saakka, jolloin Helsinki oli kasvava, vaurastuva ja väkilukunsa vakiinnuttanut kaupunki. Tutkimus sijoittuu aikaan, jolloin nykyisin tuntemamme Helsingin empirekeskustaa ei vielä ollut olemassa, mutta jolloin Helsinki itsessään oli ollut olemassa jo toista sataa vuotta. Helsingin vaiheet pääkaupunkina tunnetaan varsin hyvin, mutta se on vain osa kaupungin pitkää historiaa. Varhaismodernin ajan kaupunkitila on suurelta osin fyysisenä ympäristönä kadonnut, mutta sen tutkiminen auttaa ymmärtämään nykypäivän elinympäristöjä ja niissä toimimista. Jotta voidaan ymmärtää nykyistä kaupunkia, täytyy tuntea sen menneisyys.

Väitän, että kaupunkitila saa merkityksensä ihmisten välisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Tilan käyttöön vaikuttavat esimerkiksi lait ja rakennusmääräykset, mutta lopulta tila muodostuu omanlaisekseen vasta kun sitä käytetään. Ihmiset luovat tilan merkityksiä keskinäisessä vuorovaikutuksessaan – toisinaan yhteisymmärryksessä, toisinaan sopua rikkoen. Lakeja ei aina noudateta tai valvota sääntillisesti, joten pelkästään kaupunkitilaan liittyvien säädösten tunteminen kertoo vain yhden puolen kaupunkitilan todellisesta käytöstä ja tilan eri merkityksistä. Siksi on tutkittava tilaa käyttäviä ihmisiä. Sitä, miten he tilasta puhuivat, kuinka sitä aistittiin tai miten tilassa liikuttiin.

Tätä tutkimusta tehdessäni olen muutamia kertoja vastaanottanut kevyen humoristisesti esitettyjä huomioita siitä, että kahdensadan vuoden takaisessa Helsingissä ei taida vielä olla *kaupunkia* tutkittavaksi. Eikö se ollutkin vain alue, jolla oli tori ja kenties keskimääräistä tiheämpi kanta tupakkaviljelmää ja perunapeltoja? Minua entisaikain Helsinki, tai kaupungit ylipäätään, ovat kuitenkin vetäneet puoleensa vastustamattomalla tavalla. Menneisyyden ymmärtäminen on kiinnostavaa itsessään,

onhan kohteena hieman tuttu ja silti vieras paikka, jonka tarkastelu avartaa nykyhetkenkin maisemaa. Miksi kaupungit ovat sellaisia kuin ne ovat? Missä kulkee kaupungin raja?

Nykymittapuulla varhaismodernin ajan kaupungit olivat hyvin agraareja ympäristöjä, mutta hallitsijan myöntämien erioikeuksien ansioista ne olivat kaupankäynnin ja hallinnon tärkeitä keskuksia. Rakennettuina ympäristönäkin ne olivat aivan omanlaisiaan. 1700-luvun loppupuolella Helsinki oli ruotsalaismittakaavassa keskikokoinen, muutaman tuhannen asukkaan kaupunki. Tai jos otetaan lukuun Viaporin merilinnoituksen sotilasväestö, josta osa asui Helsingissä, alueella eli noin kymmenen tuhatta ihmistä. Varsinainen kaupunki oli tiiviisti asuttu ja se sijaitsi suunnilleen samalla alueella kuin nykyinen Kruununhaka ja Katajanokka, ulottuen hieman Kampin, Töölön ja Ullanlinnan laitamille. Kaupungin keskellä olivat tori ja kirkkomaa, samassa paikassa, missä nykyisin on Helsingin Senaatintori. Kadut mukailivat jo 1600-luvulla laadittua ruutuasemakaavaa ja rakennukset olivat valtaosin yksikerroksisia puutaloja. Helsingin torin täyttivät kaupankäyntiin tarkoitettut kojut, satamassa kohosivat laivojen mastot, kivettyjä katuja reunustivat tiheästi talot ja aidanpätkät. Kaupungissa oli kaupungin tuntu.

Kaikkia kaupunkiin tulijoita kontrolloitiin tulliporveille, joilla perittiin maksu myytäväksi tuotavista tuotteista ja ylipäättään seurattiin sitä, keitä kaupunkiin pyrki ja millä asioilla. Portista kuitenkin kuljettiin tiuhaan, sillä kaupunkia ympäröivän tulliaidan ulkopuolinen kaupunginmaa, eli kaupungin ulkoma, oli osa arkista, jokapäiväistä elinympäristöä. Ulkomaalla olivat laitumet kaupunkilaisten kotieläimiä varten, mainitut tupakkaviljelmät, perunamaat ja muut puutarhat, sekä metsiköt, joista saattoi kerätä esimerkiksi kotitarvepuuta.

Varhaismodernin ajan kaupungeista ensimmäisenä muistetaan usein kaupankäynti ja porvaristo eli yksi valtakunnan neljästä säädystä. Kauppiaista ja käsityöläisistä koostuvan porvarisäädyn jäsenet asuivat kaupungeissa ja porvariston keskuudesta valittiin jäsenet kaupunginhallintoon. Kaupungit olivat porvariston toimintaympäristöä. On tärkeää muistuttaa, että porvaristo oli ryhmänä monimuotoinen ja epäyhtenäinen: tilallisessa mielessä porvaristoon kuuluvien keskinäisistä eroista kertoo se, että Helsingissä oli eri tavoin arvotettuja asuinalueita. Esimerkiksi lähellä toria ja kirkkoa tonttimaa oli arvokkainta ja siellä asuivat kaupungin vauraimmat suurkauppiaat. Tästä eräänlaisena muistomerkinä Senaatintorin laidalla kohoavat edelleen vauraimpien porvareiden kivitalot kuten Sederholmin talo, jossa nykyisin toimii Helsingin kaupunginmuseum. Tällaisissa arvorakennuksissa elävillä suurkauppiaille oli valtaa, mutta Helsinki ei ollut vain heidän kaupunkinsa. Valtaosa kaupungin asukkaista eli huomattavasti vaatimattomimmissa oloissa, mutta eri säädyistä tulevat ihmiset kohtasivat toisiaan yhteisessä kaupunkitilassa.

Ketkä kaikki Helsingin kaupunkitilaa sitten käyttivät? Kaupungit eivät olleet ainoastaan porvariston toimintaympäristöä, sillä kaupunkitilaa käyttävien ihmisten kirjo oli laaja. Jos astuisimme kahden vuosisadan takaisen Helsingin kaduille, voisimme kohdata paitsi monia päivittäisissä toimissaan kulkevia kaupungin asukkaita ja vieraita kulkijoita, leikkiviä lapsia ja partioivia sotilasvartioita, myös työpestejä etsiviä irtolaisia ja kauppaan tekeviä talonpoikia. Todennäköisesti tapaisimme katutilassa useita hevosia, eikä karkuteille päässyt porsaskaan olisi yllättävä näky. Jos jäisimme katsomaan illan hämärtymistä ja katujen hiljenemistä, näkisimme ja kuulisimme katutilan muutoksen: pihapiirit sulkeutuvat porttien napsahtaessa säppiin, kapakoiden häly vaimenee ja kaduilla kantautuvat palovahtien tutut kellonaikahuudot.

Kaupunkitila oli siis täynnä ihmiselämää, joka teki kaupungista kaupungin. Väitöskirjani yhtenä lähtökohdana on ajatus siitä, että tilan merkitykset syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Toisin sanoen tila heijastaa ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että tilassa toimimista varten laaditaan sääntöjä, joiden noudattamista valvotaan – tai jätetään valvomatta. Kadun yksi keskeinen tehtävä, joskaan ei ainoa, on toimia kulkuväylänä. Tämä on

yksinkertainen ja itsestään selvältä tuntuva toimi, johon liittyi monia sääntöjä ja säännöistä poikkeamisia. Luulen, että useimmat meistä ovat esimerkiksi joskus kävelleet päin punaisia liikennevaloja. Varhaismodernin ajan Helsingissä liikennevaloja toki ei ollut, mutta kaupungissa liikkumiseen ja ylipäättään tilassa oleiluun liittyi muunlaisia normeja ja sääntöjä. Vaikkapa hevostäpällä tai -reellä kulkevat tiesivät, ettei kaduilla sopinut hurjastella ja he osasivat etsiä paikat, jonne kulkupeli oli soveliasa pysäköidä. Kaupunkitilan sovelias käyttö pohjautui lakiin ja tapakulttuuriin. Niistä muodostuvaa tilallista tietoa opittiin tilassa toimimalla ja muiden ihmisten toimintaa toistamalla.

Tilan käyttöön kuuluu rajojen koettelu, jopa ravistelu, mutta vielä useammin se, ettei moniakaan toimintatapoja juuri kyseenalaisteta. Ainahan näin on toimittu, muistetaan, kun totuttuun tulee poikkeama. Viime vuosina tätä ovat osoittaneet vaikkapa skuuttien ja ruoankuljetusrobottien ilmestyminen katukuvaan. Kuka saa kulkea ja missä? Kuinka muut liikkujat tulisi huomioida? Tänä syksynä Helsingin Sanomissa kirjoitettiin mattolaiturikiistasta.¹ Katajanokan asukkaat kertoivat käyttävänsä Laivastopuiston mattolaituria uinti- ja kohtaamispaikkana, mutta kaupunki on siirtänyt vaarallisenä pitämänsä laiturin. Kaupunkilaiset ovat kuitenkin päättäneet jatkaa laiturin käyttöä. Hymähdin uutista lukiessani, että tämäkin juttu voisi olla kahden vuosisadan takaa. Tosiasiassa yhtäläisyysmerkkejä ei voi vetää näin kevein perustein: aika on toinen ja ihmiset ovat toiset. Ilmiönä kaupunkitilasta ja sen rajoista neuvotteleminen on silti pysynyt, samoin tilassa kohtaaminen.

Vuonna 1809 Suomi liitettiin osaksi Venäjää ja vuonna 1812 Helsinki korotettiin Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi. Vanha kaupunkiympäristö uudistettiin myöhemmin täysin, eikä nyky-Helsingin rakennetussa ympäristössä ole kovinkaan montaa näkyvää jälkeä elämästä ennen pääkaupunkiaikaa. Muutos on tietysti väistämätöntä. Jo pelkästään tutkimallani viidenkymmenen vuoden ajanjaksolla fyysinen kaupunkitila muuttui ja samoin vaihtuivat sen käyttäjät. Muutoksista huolimatta kaupunkitilan käytöstä on havaittavissa paljon pysyvyyttä ja yhteisesti ymmärrettyjä tapoja jakaa sama tila toisten ihmisten kanssa.

Tutkimuksessani olen keskittynyt yhteisen kaupunkitilan käyttöön. Yhteiset tilat olivat nimensä mukaisesti kaikkien yhteiseen käyttöön tarkoitettuja tiloja. Tällaisia tiloja olivat eritoten kaupungin tori ja kadut, mutta tietystä mielessä myös satama-alueet ja rannat, laidunmaat ja metsät. Tilat olivat avoimia kaikille kaupungissa laillisesti oleville ihmisille ja kaupungin asukkaat huolehtivat niiden kunnosta yhteisesti lain edellyttämällä tavalla. Kaupunkitilan käyttö oli jaettu kokemus, johon liittyi lupaus pysyvyydestä. Esimerkiksi kadulle tai torille astuessaan saattoi ennakoita, kuinka siellä kuljettiin, miten toisia ihmisiä kohdattiin tai millaisiin ääniin piti kiinnittää huomiota. Rummun pärinä, kellon soitto tai reen tiuku antoivat tärkeää tietoa varhaismodernin ajan kaupunkitilassa kulkevalle. Onko syytä pysähtyä, väistää tai varoa? Palaako jossain?

Kaikki kaupungin yhteiset tilat eivät kuitenkaan olleet luonteeltaan samanlaisia. Esimerkiksi kirkkoa ympäröivillä kaduilla odotettiin kunnioittavampaa käytöstä kuin pienemmällä sivukaduilla kaupungin perukoilla. Varsin usein yhteisen kaupunkitilan rauhaa rikkoneita ihmisiä otettiin kiinni läheltä kirkkoa ja toria. Syynä tuskin oli se, että häiriköt olisivat tieteen tahtoon hakeutuneet aina juuri kirkon luokse, vaan se, että arvokkaassa tilassa häiriöihin puututtiin nopeammin ja kaupunkitilaa valvovat vartioiden olivat aina lähellä. Kukaan kiinnijäänyt ei vedonnut tilalliseen tietämättömyyteen – kaikille oli kyllä selvää, ettei kirkon edessä sopinut tapella tai melskata juopuneena. Muutenkin kaupunkitilan erilaiset rajat tunnettiin laajalti kaikkien kaupunkitilaa käyttävien keskuudessa. Tiedettiin, että tulliaidan yli ei voinut kavuta vaan oli kuljettava portista ja ymmärrettiin, milloin pihapiiriin saattoi sallitusti poiketa kadulta. Silti tilanteen vaatiessa sääntöjä rikottiin ja rajoja venytettiin.

Tässä laciiossa olen puhunut kaupunkitilan käyttöön liittyvistä pysyvyyksistä. Niistä monet säilyvät sitkeästi ja muuttuvat hitaasti. Tällaisia voivat olla vaikkapa totutut kulkureitit – tai uimapaikat –

joita ei haluta vaihtaa, vaikka muuta määrättäisiin. Myös paikannimet ovat hyvä esimerkki tilaan liittyvästä pysyvyydestä. Moni Helsingin kaupunginosien edelleen käytössä olevista nimistä on peräisin vuosisatojen takaa. Esimerkiksi Kamppi, ruotsiksi Kampen, viittaa alueen käyttöön sotilaiden harjoituskenttänä.

Tilankäyttöä ohjaavat tavat ymmärretään yhteisesti, mutta se ei silti tarkoita, että yhteisyys olisi ristiriidatonta. Ihmisten keskinäinen vuorovaikutus on paitsi myötäelämistä ja toisiin tukeutumista, myös näkemyseroja ja suoranaisia konflikteja. Meistä jokainen kokee saman tilan omista lähtökohdistaan käsin, eikä kaikilla ole samanlaista mahdollisuutta olla osana tilaa tai käyttää sitä kuten muut, vaikka tila periaatteessa olisikin kaikille avoin. Sukupuoli, ikä tai asema yhteisössä, kuten ammatti tai sen puute, vaikuttavat siihen, kuinka olemme tilassa. Samoin tilankäyttöä määrittävät tilan tuttuus tai vieraus sekä tilaan liittyvät kokemukset, kuten vaikkapa julkisella paikalla koettu häpeä. Siksi tila on luonteeltaan paitsi samanaikaisesti pysyvää ja muuttuvaa, myös moninaista. Samalla tilalla on siis monia erilaisia tarkoituksia, merkityksiä ja käyttäjiä.

Kaupunkitila on elävä ja muuttuva ympäristö, jossa läsnä ovat paitsi kulloisenkin nykyhetken kaupunki, ajatukset kaupungin tulevaisuudesta ja sen (unohtuneetkin) historialliset kerrostumat. Kaupunki muuttuu ihmisten mukana ja samalla ihmiset omalla toiminnallaan säilyttävät tutuksi tulleita käytäntöjä. Kaksi vuosisataa sitten Helsinki oli monin tavoin erilainen kaupunki kuin nyt, sillä se oli eri ihmisten kaupunki. Tämä Helsinki ei silti ole tyystin kadonnut, vaan säilyy häivähdyksinä rakennetussa kaupunkiympäristössä ja tilan monissa merkityksissä. Näitä jälkiä on tärkeää tutkia, jotta ymmärrämme paremmin elinympäristöjemme muutosta ja pysyvyyttä. Monien muutosten keskellä kaupunkitilassa oli, ja on, myös paljon pysyvää, yhä olemassa olevaa, jota havaitakseen kaupungeja on katsottava tarkemmin.

FM Veikka Kilpeläisen Suomen historian alaan kuuluva väitöskirja ”Kaupunki yhteisenä tilana. Kaupunkitilan käyttö kustavilaisen ajan ja autonomian ajan alun Helsingissä (1770–1820)” tarkastettiin Jyväskylän yliopiston Humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa perjantaina 15.11.2024. Vastaväittäjänä toimi apulaisprofessori Panu Savolainen (Aalto yliopisto) ja kustoksena professori Petri Karonen (Jyväskylän yliopisto).

Väitöskirja on luettavissa osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-86-0362-7>

¹ ”Helsinki teki sen taas: Asukkaalle tärkeää laituria siirrettiin 400 metriä”. Helsingin Sanomat 18.10.2024. <https://www.hs.fi/helsinki/art-2000010769925.html>